

คติความเชื่อกับการสื่อความหมายรูปแบบสถาปัตยกรรม กลุ่มปราสาทสามหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Beliefs and Meanings in Architecture: Three Temple Towers in Northeastern Thailand

วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150 ประเทศไทย

Wiroj Sheewasukthaworn

Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University, Mahasarakham, 44150, Thailand

wiroj.shewa@gmail.com

Received 08 - 03 - 2024

Revised 17 - 05 - 2024

Accepted 10 - 06 - 2024

บทคัดย่อ

กลุ่มปราสาทสามหลังถือเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมขอมที่มีความสำคัญ การสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังเริ่มพัฒนาขึ้นที่เมืองพระนครในสมัยสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 14 สันนิษฐานว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพทั้งสาม หรือตรีมูรติในศาสนาฮินดู ที่ประกอบไปด้วยพระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม รูปแบบปราสาทนี้ได้รับความนิยมนำมาสร้างเป็นเทวาลัยชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

บทความนี้ต้องการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาการของการออกแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่พบในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 วิเคราะห์ความหมายทางสถาปัตยกรรมโดยการเปรียบเทียบกับรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทซ้อนชั้น รวมถึงนำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลัง โดยศึกษาข้อมูลในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลทาง

ประวัติศาสตร์ ศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม คติความเชื่อทางศาสนา
จากกรณีศึกษาในหลายพื้นที่ เพื่อนำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์ของงานวิจัย
ตีความแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลัง

ปราสาทกุสวนแตง
จ.บุรีรัมย์ ประเทศไทย

Prasat Ku Suan Taeng,
Buriram, Thailand

จากการศึกษาพบว่ารูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่พบในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งกระจายตามเมืองต่าง ๆ ในหลายพื้นที่ สร้างขึ้นตั้งแต่
พุทธศตวรรษที่ 16-17 เพื่อเป็นเทวาลัยประกอบพิธีกรรมของผู้คนในชุมชน
มูลเหตุที่กลุ่มปราสาทสามหลังถูกนำมากำหนดให้เป็นเทวาลัยประจำชุมชน
อาจมาจากสาเหตุหลายประการประการแรกเรื่องฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรม
เนื่องจากปราสาทที่สร้างขึ้นในเมืองพระนครส่วนใหญ่เป็นรูปแบบฐานปราสาท
ซ้อนชั้น ซึ่งเป็นรูปแบบที่ถูกกำหนดให้ใช้เฉพาะกับสถาบันกษัตริย์เท่านั้น
สื่อความหมายถึงฐานะอำนาจการปกครอง การจำลองจักรวาลจึงเป็นคติเทวราช
รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจึงถูกเปิดกว้างให้ใช้กับบุคคลทั่วไปที่มี
ฐานะที่รองลงมาจากกษัตริย์ เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในชุมชน

ประการที่สองรูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลัง มีความเรียบง่ายไม่มีความซับซ้อนทางโครงสร้างเหมือนปราสาทฐานซ้อนชั้น ทำให้สามารถก่อสร้างขึ้นได้ง่าย และใช้เวลาไม่นาน สามารถสร้างขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ห่างไกลได้โดยสะดวก

เมื่ออิทธิพลคติความเชื่อศาสนาพุทธแบบมหายานเริ่มเข้ามาในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ 18 รูปแบบดังกล่าวได้ถูกนำมาปรับใช้เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนา จากเทวาลัยของเทพเจ้าไปสู่พุทธสถานได้อย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ: กลุ่มปราสาทสามหลัง, ความหมายสถาปัตยกรรม, ปราสาทขอม, สถาปัตยกรรมขอม

Abstract

The three temple towers are a distinctive feature of ancient Khmer architecture, created to pay homage to Shiva, Vishnu, and Brahma (the Hindu Trimurti or Trinity). This architectural style was first developed in Angkor during the Kulen period in the 14th Buddhist century. The style gained popularity and evolved into community deity shrines in the northeastern region of Thailand during the 16th to 17th Buddhist centuries.

This article aims to explore the development of the design of three temple towers found in the northeastern region of Thailand from the 16th to the 18th Buddhist centuries. It examines the significance of architectural elements by comparing them with the step pyramid architectural forms. The article also discusses the changes in the architectural meaning of the three temple towers by studying various aspects, such as historical information, architectural styles, and religious beliefs, from case studies across different areas. This analysis seeks to interpret the concepts behind the architectural design of the three temple towers.

The study found that the three temple towers in the northeastern region of Thailand were constructed between the 16th and 17th Buddhist

centuries as ceremonial centers for the community. The choice of the three temple towers as the community's sacred site may stem from various reasons. Firstly, architectural dignity played a role, as most temples built in the capital city featured a multi-tiered base style exclusively reserved for royal institutions. This style symbolized governance, status, and the replication of the cosmic order, establishing a traditional concept of regality. As a result, the three temple towers were widely adopted by commoners with a lower status than royalty as ceremonial venues within their communities. Secondly, the simplicity of the three temple towers was a key factor. Its straightforward design, lacking the complexity of the multi-tiered base temples, made it easier and faster to construct, allowing for convenient construction in remote areas.

When the influence of Mahayana Buddhist beliefs began to reach northeastern Thailand around the 18th Buddhist century, the style was adapted to align with religious beliefs, transitioning from deity sanctuaries to fully-fledged Buddhist sites.

Keywords: Three Temple Towers, Architectural Meanings, Khmer Prasat, Khmer temples, Khmer Architecture

1. บทนำ

ปราสาทในวัฒนธรรมขอมถือเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์พัฒนาสถาปัตยกรรมไทยเป็นอย่างมาก ปราสาทในวัฒนธรรมขอมถูกพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา เมื่อ **“คติความเชื่อลัทธิเทวราชา”** เข้ามามีบทบาทในด้านสังคมและวัฒนธรรมของชาวขอมโบราณ แนวความคิดที่เชื่อว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนตัวแทนของเทพเจ้าบนโลกมนุษย์ ทำให้เกิดวัฒนธรรมการสร้างปราสาทเพื่อเป็นสถานที่เชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ขึ้นในหลายพื้นที่ของราชอาณาจักร ถือเป็นภารกิจที่สำคัญของกษัตริย์ขอมเมื่อเริ่มขึ้นครองราชย์ **“ปราสาท”** หรือ **“เทวาลัย”** จึงเป็นเครื่องสะท้อนถึงปัจจัยหลาย ๆ ด้านทั้งในด้านการปกครอง และความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าที่ตนนับถือด้วย

นอกจากการจำลองสถานที่เชื่อมโยงระหว่างโลกกับสวรรค์แล้ว ปราสาทหลายหลังยังถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการถวายแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว หรือสร้างให้แก่ตนเอง ลักษณะดังกล่าวสื่อความหมายที่สะท้อนต่อคติเทวราชาได้อย่างชัดเจน เมื่อกษัตริย์สวรรคตลงแล้วก็จะมีสถานะเฉกเช่นเดียวกับเทพเจ้า **“ปราสาท”** จึงเปรียบเสมือนที่ประทับของเทพเจ้าบนโลกมนุษย์¹ หรือสถานที่เชื่อมต่อระหว่างเทพเจ้าบนสวรรค์กับมนุษย์ยังโลก

การสร้างปราสาทในราวพุทธศตวรรษที่ 12 นิยมสร้างขึ้นเป็นปราสาทหลังเดียวปรับเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากวัฒนธรรมอินเดียให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เช่น อาคารอาศรมมหาฤาษี บริเวณเชิงเขาพนมดง ตัวปราสาทมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ส่วนยอดมีลักษณะเป็นอาคารซ้อนชั้นทรงวิมานพื้นที่ภายในใช้เพื่อประดิษฐานรูปเคารพเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ปราสาทบางแห่งจะสร้างขึ้นบนภูเขาเพื่อให้สัมพันธ์ตามคติของเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับขององค์พระศิวะ

รูปแบบสถาปัตยกรรมปราสาทในวัฒนธรรมขอมเริ่มมีการพัฒนาขึ้นตามลำดับที่ปราสาทดำไรกราบ ตั้งอยู่ใกล้ ๆ เขาพนมกุเลน พบกลุ่มปราสาทที่สร้างด้วยอิฐตั้งเรียงกันสามหลัง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 14 (สมัยกู่เลนต่อพระโค) ลวดลายการแกะสลักที่ปราสาทหลังนี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลการประดับตกแต่งจากศิลปะจาม นอกจากนี้การวางผังอาคารได้ถูกพัฒนาให้เป็นกลุ่มปราสาท สันนิษฐานว่าเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การใช้งาน และคติความเชื่อทางศาสนามากขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากช่วงสมัยก่อนพระนครเป็นอย่างมาก

ราวพุทธศตวรรษที่ 15 (สมัยบาแค็ง) รูปแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลังเริ่มถูกนำมาสร้างขึ้นในเมืองพระนครในหลายแห่ง เช่น ปราสาทเบย ปราสาทพนมกรอม รวมถึงปราสาทหลายหลังในพื้นที่เมืองเกาะแกร์แต่เนื่องจากช่วงเวลานี้สถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมขอมได้เริ่มพัฒนารูปแบบปราสาทฐานซ้อนชั้นที่มีโครงสร้างทางวิศวกรรมที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้นเช่น ปราสาทบากอง ปราสาทปักษีจำรง ปราสาทบาแค็ง เป็นต้น ส่วนรูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่มีความซับซ้อนน้อยกว่า และมีขนาดพื้นที่เล็กได้ถูกนำไปใช้เพื่อเป็นเทวาลัยชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามรูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังได้ถูกพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมจนสมบูรณ์แบบที่ปราสาทบันทายศรี ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15

ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 (สมัยบาปวน-สมัยนครวัด) รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังไม่ได้รับความนิยมนำมาสร้างในพื้นที่เมืองพระนคร แต่กลับถูกสร้างอย่างแพร่หลายในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยมีรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันบ้างตามแต่ละท้องถิ่น ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 18 รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังยังคงได้รับความนิยม และถูกนำมาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคติความเชื่อพุทธแบบมหายาน ทำให้การสื่อความหมายของกลุ่มปราสาทสามหลังถูกปรับเปลี่ยนคติความเชื่อมาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

บทความนี้นำเสนอพัฒนาการคติความเชื่อและความหมายของการออกแบบกลุ่มปราสาทสามหลังในวัฒนธรรมขอม ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สารของบทความจะนำเสนอข้อมูลวิเคราะห์คติความเชื่อในด้านต่าง ๆ ทั้งทางศาสนา สังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการสื่อความหมายสถาปัตยกรรม รวมถึงการพัฒนาคลีคลายรูปแบบสถาปัตยกรรม การนำเสนอจะสรุปผลการศึกษาออกเป็น 4 ส่วนหลัก ๆ คือ

ส่วนที่ 1 การพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลัง

ส่วนที่ 2 อิทธิพลการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 16-18

ส่วนที่ 3 การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อทางศาสนา ที่มีผลต่อการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง

ส่วนที่ 4 ข้อเสนอแนะเรื่องฐานานุศักดิ์ และการสื่อความหมายสถาปัตยกรรม

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษาแนวความคิดการออกแบบ และการสื่อความที่เกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลัง
- 2) เพื่อศึกษาการวิเคราะห์เปรียบเทียบการพัฒนาารูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลัง ที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18

3. การพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของ กลุ่มปราสาทสามหลังในเมืองพระนคร

รูปแบบการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอมยุคแรกเริ่มนั้นได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมาจากอินเดียทั้งคติความเชื่อทางศาสนา รูปแบบสถาปัตยกรรม เทคนิคการก่อสร้าง รวมถึงลวดลายประดับตกแต่ง ปราสาท หรือเทวาลัย ในยุคแรกนิยมสร้างขึ้นเป็นปราสาทหลังเดียว² การวางผังยังไม่ปรากฏแบบแผนที่ซับซ้อนมากนัก พบหลักฐานการสร้างปราสาทบนภูเขา เช่น ปราสาทพนมดา แสดงให้เห็นถึงการสะท้อนแนวความคิดการสถาปนาภูเขา ศักดิ์สิทธิ์แห่งพระเจ้าของชุมชน หรือคติการจำลองสัญลักษณ์เขาไกรลาส ที่ประทับขององค์พระศิวะ

เมื่อกษัตริย์เข้ามามีบทบาทในฐานะของผู้อุปถัมภ์ศาสนาทำให้เกิดการสนับสนุนการสร้างเทวาลัยเป็นจำนวนมาก การสถาปนาเทวาลัยของพระเจ้าดังกล่าวทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทที่เริ่มมีขนาดที่ใหญ่โต ซับซ้อน รวมถึงมีการตกแต่งประดับประดาที่วิจิตรบรรจงมากขึ้น ต่อมาเมื่อคติความเชื่อแบบเทวราชาเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัตถุประสงค์การสร้างปราสาทจึงเพิ่มแบบแผนธรรมเนียมที่หลากหลายมากกว่าการสร้างเพื่อเป็นเทวาลัยประกอบพิธีกรรม เช่น สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่บรรพบุรุษ เป็นการแสดงสถานะของกษัตริย์ที่สวรรคตลง เถกเช่นเดียวกับเทพเจ้า เป็นสถานที่เชื่อมต่อระหว่างเทพเจ้าบนสวรรค์กับมนุษย์บนโลก รวมถึงการสร้างเพื่อบ่งบอกถึงฐานะอำนาจการปกครองของกษัตริย์ ปราสาทที่สร้างจากการอุปถัมภ์โดยกษัตริย์จะมีการพัฒนารูปแบบที่แตกต่างจากยุคแรกเริ่มในการสร้างเป็นอย่างมาก

จากหลักฐานที่พบทำให้ทราบว่ากลุ่มปราสาทสามหลังเริ่มถูกพัฒนาขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 14 (สมัยสุโขทัย) ที่ปราสาทดำไรกราบ มีลักษณะเป็นปราสาทตั้งเรียงกันสามหลัง หลังจากลวดลายที่ปรากฏในผนังปราสาทมีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับการตกแต่งในศิลปะจาม จนในราวพุทธศตวรรษที่ 15 การวางผังที่มีลักษณะเป็นกลุ่มปราสาทเริ่มถูกนำมาใช้ที่ปราสาทพระโค ตั้งอยู่บริเวณเมืองหริหรัลย์ (Fig. 1) ที่สร้างขึ้นราว พ.ศ. 1422 โดยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ถือเป็นการจัดวางผังที่เริ่มมีแบบแผนที่ชัดเจนขึ้นกว่าการสร้างปราสาทในยุคแรก การจัดวางปราสาทมีความสัมพันธ์เชิงรูปแบบการวางผังกับเทวาลัยปรัมบานัน ในชวาภาคกลาง ประเทศอินโดนีเซีย (Fig. 2) ปรัมบานันสร้างขึ้นราว พ.ศ. 1400-1450 ประกอบด้วยกลุ่มปราสาท

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 1

ปราสาทพะโค
เมืองหริหาราลัย
ประเทศกัมพูชา

Fig 1

Prasat Preah Ko,
Hariharalaya City,
Cambodia

ภาพ 2 / Fig 2

ภาพ 2

ปราสาทปรัมบานัน
เกาะชวา
ประเทศอินโดนีเซีย

Fig 2

Candi Prambanan,
Java Island,
Indonesia

ทั้งสิ้นจำนวน 8 หลัง ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ มีการจัดวางผังของกลุ่มปราสาทอย่างเป็นระบบ ปราสาทประธานสามหลังเป็นปราสาทองค์ใหญ่ตั้งเรียงกันสามองค์

ที่กลุ่มปราสาทปริมานัน จากหลักฐานที่ปรากฏสามารถสรุปได้ว่า ปราสาท
หลังกลางสร้างถวายแด่พระศิเว ปราสาทด้านทิศเหนือสร้างถวายแด่พระวิษณุ
และปราสาทด้านทิศใต้สร้างถวายแด่พระพรหม กลุ่มปราสาททั้งสามหลังนี้
สร้างเพื่อถวายแด่เทพตรีมูรติเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสามแห่งศาสนาฮินดู ด้านหน้า
ของกลุ่มปราสาทประธานจะมีปราสาทขนาดเล็กจำนวน 3 หลัง ตั้งหันหน้า
เข้าหาตัวกลุ่มปราสาทประธาน สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทพพาหนะ
ของเทพเจ้าทั้งสาม คือ โคนนิกิ (สัตว์พาหนะของพระศิเว) ครุฑ (สัตว์พาหนะ
ของพระวิษณุ) และหงส์ (สัตว์พาหนะของพระพรหม)³

สันนิษฐานว่าสาเหตุที่พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เลือกรูปแบบกลุ่มปราสาทมา
สร้างปราสาทพระโค วิเคราะห์ได้ว่า สถาปัตยกรรมรูปแบบกลุ่มปราสาท
หลายหลังสามารถสร้างถวายเทพเจ้าได้หลายพระองค์ในสถานที่เดียวกัน
เป็นการสถาปนาพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนมณฑลของเทพเจ้า
เมื่อพิจารณาจากความต้องการของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ที่ต้องการสร้าง
ปราสาทเพื่ออุทิศให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จารึกที่พบในปราสาทพระโค
ระบุมูลเหตุของการสร้างปราสาทไว้ว่า ปราสาทองค์กลางสร้างขึ้นเพื่อถวาย
แด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ผู้เป็นอริกา ปราสาทองค์กลางหลังเล็กด้านหลัง
สร้างเพื่อถวายแด่พระธรรณิทรเทวี พระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2
ปราสาทด้านทิศใต้สร้างขึ้นเพื่อถวายพระปิตริอินทรวรมัน ผู้เป็นพระราชบิดา
ปราสาทด้านทิศใต้หลังเล็กด้านหลัง สร้างถวายแด่พระราชมารดา ปราสาท
ด้านทิศเหนือสร้างถวายแด่พระเจ้ารุทรวรมัน ในส่วนปราสาทด้านทิศเหนือ
หลังเล็กด้านหลังไม่ปรากฏนามว่าสร้างอุทิศให้ผู้ใด การนำกลุ่มปราสาท
หลายหลังมาใช้ที่ปราสาทพระโค จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมเป็นทางเลือกใหม่
ในการออกแบบเทวาลัยที่เมืองพระนครในช่วงเวลานั้น

ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15 รูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทเริ่มถูกนำมา
สร้างในเมืองพระนครมากขึ้น การจัดวางแผนผังกลุ่มปราสาทถูกปรับเปลี่ยน
ให้มีระเบียบแบบแผนที่สมบูรณ์ขึ้น รูปแบบกลุ่มปราสาทดังกล่าว เช่น ปราสาท
พนมมรอม (Fig. 3) ปราสาทเบย (Fig. 4) เป็นต้น หลักฐานทางสถาปัตยกรรม
ที่ปราสาทเบย (Fig. 4) แสดงให้เห็นถึงแบบแผนการวางผังที่เป็นมาตรฐาน
ปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่ได้อย่างเหมาะสม มีการจัดวางปราสาทตาม
แนวทิศเหนือ-ใต้ พบบันไดเพื่อขึ้นสู่ฐานไพทีด้านทิศตะวันออก กลุ่มปราสาท
ทั้งสามหลังถูกจัดวางบนฐานไพที ปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในขณะที่
ปราสาทหลังกลางจะมีขนาดใหญ่กว่าปราสาททางด้านทิศเหนือและทิศใต้
เพื่อสะท้อนถึงการให้ความสำคัญต่อจุดศูนย์กลางคือปราสาทประธาน

ภาพ 3 / Fig 3

ภาพ 3

ปราสาทพนมกรอม
เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 3

Prasat Phnom Krom,
Siem Reap, Cambodia

ภาพ 4

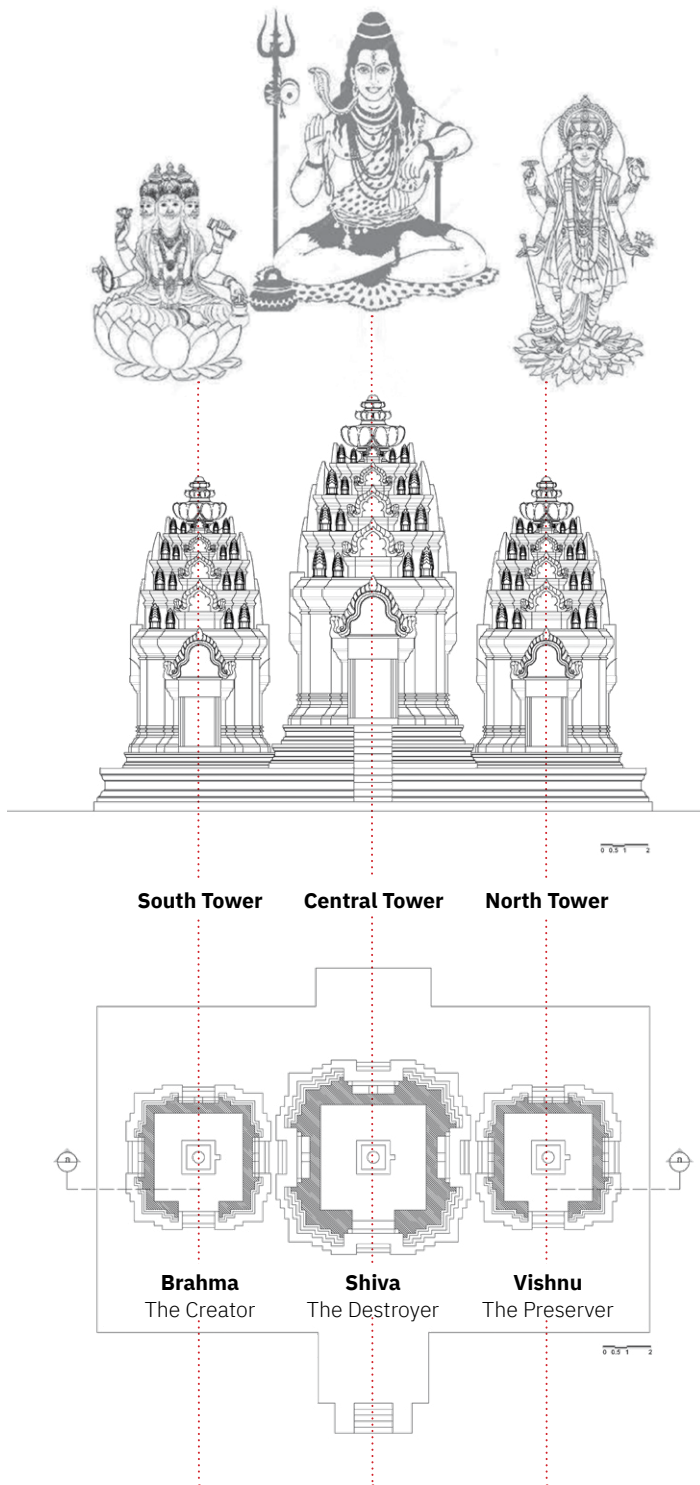
ปราสาทเบย เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 4

Prasat Bei, Siem Reap,
Cambodia

ภาพ 4 / Fig 4

ภาพ 5

ความสัมพันธ์ระหว่าง
ตำแหน่งเทพเจ้าฮินดู
กับกลุ่มปราสาทสามหลัง

Fig 5

The relationship
between the positions
of the Hindu gods and
the three sanctuary towers

ภาพ 5 / Fig 5

นอกจากนี้พื้นที่โดยรอบของกลุ่มปราสาทก็ถูกลดทอนให้มีความกระชับมากขึ้น ปราสาทหลังกลางที่มีสถานะเป็นปราสาทประธาน ภายในพบแท่นสันนิษฐานว่าใช้ประดิษฐานศิวิลิศ⁴ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระศิวะ ส่วนปราสาทบริวารด้านทิศเหนือ และทิศใต้ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานรูปเคารพแต่อย่างใด แต่เมื่อพิจารณาจากเชื่อมโยงรูปแบบการวางผังกับปราสาทรัชมานันท์ อาจสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทบริวารด้านทิศเหนือสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระนารายณ์ และปราสาทบริวารด้านทิศใต้ถวายแด่พระพรหม ตามลำดับ (Fig. 5) กลุ่มปราสาทเริ่มถูกนำไปสร้างถวายแด่เทพเจ้าตรีมูรติอย่างชัดเจน พบหลักฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทที่ปราสาทกระวัน (Fig. 6) สร้างขึ้นกลางพุทธศตวรรษที่ 15 มีลักษณะเป็นกลุ่มปราสาทที่สร้างด้วยอิฐจำนวนห้าหลัง ตั้งเรียงตามแนวเหนือ-ใต้เช่นกัน จากหลักฐานภาพสลักรูปพระนารายณ์และพระลักษมีภายในห้องคูหา เชื่อได้ว่ากลุ่มปราสาทสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระนารายณ์และพระนางลักษมี แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนคติความเชื่อของกลุ่มปราสาทที่แต่เดิมถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูแบบไศวนิกายมาเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูแบบไวษณพนิกาย ถวายแด่พระนารายณ์เพียงพระองค์เดียว แต่อย่างไรก็ตามการจัดวางแผนผังกลุ่มปราสาทที่ปราสาทกระวันจะมีความแตกต่างออกไปไม่สะท้อนแบบแผนมาตรฐานเดิม ซึ่งรูปแบบปราสาทห้าหลังนี้ก็ไม่ได้ได้รับความนิยมในการสร้างหลังจากนี้อีกเลย

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 6

ปราสาทกระวัน
เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 6

Prasat Kravan,
Siem Reap,
Cambodia

ภาพ 7

ปราสาทปรัม เมืองเกาะแกร์
ประเทศกัมพูชา

Fig 7

Prasat Pram, Koh Ker,
Cambodia

ภาพ 7 / Fig 7

ใน พ.ศ. 1465 ภายหลังเมื่อพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 สวรรคตลง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในเมืองพระนครเป็นอย่างมาก พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ทรงย้ายเมืองหลวงไปที่นครเกาะแกร์ ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลังถูกเลือกนำไปสร้างเป็นเทวาลัยขนาดเล็กภายในเมืองเกาะแกร์เป็นจำนวนมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมยังคงแบบแผนการสร้างตามมาตรฐานในยุคก่อนทุกประการ แต่จะมีความแตกต่างที่วัสดุในการก่อสร้างเท่านั้น ซึ่งเทวาลัยขนาดเล็กที่เมืองเกาะแกร์ ส่วนหนึ่งถูกสร้างด้วยศิลาแลง เหตุที่รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังถูกนำมาสร้างอย่างแพร่หลายที่เกาะแกร์ สันนิษฐานได้ว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมดังกล่าวที่ไม่มีความซับซ้อนทางโครงสร้าง สามารถสร้างขึ้นแล้วเสร็จในเวลาที่ไม่นานนัก แม้ว่ารูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจะได้รับความนิยมที่เมืองเกาะแกร์ แต่ก็ไม่ใช่เป็นเทวาลัยหลักประจำเมือง ตัวอย่างเช่น ปราสาทจัน ปราสาทปรัม (Fig. 7)

แสดงให้เห็นว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลัง ถูกกำหนดสถานะความสำคัญให้เป็นเทวาลัยประจำชุมชนอย่างชัดเจน แต่ในขณะที่เทวาลัยหลักประจำเมืองเกาะแกร์ (ปราสาทอม) นั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ทรงเลือกใช้สถาปัตยกรรมซ้อนชั้น หรือรูปแบบฐานไพระมิดฐานซ้อนชั้นขนาดใหญ่ที่สะท้อนการจำลองภูเขาของเทพเจ้าอย่างชัดเจน เหมือนที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ทรงประสบความสำเร็จในการสร้างปราสาทบาเค็งที่ยอดเขาพนมบาเค็ง

มาสร้างเป็นเทวาลัยประจำรัชกาล หรืออาณาจักรของพระองค์ที่เกาะแกร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าและแสดงให้เห็นพระราชอำนาจ การปกครองของพระองค์ แม้ว่าจะย้ายราชธานีมาที่เกาะแกร์แล้วก็ตาม ซึ่งการเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมซ้อนชั้นเพื่อนำมาสร้างปราสาทของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญทางฐานานุศักดิ์ของ ปราสาทซ้อนชั้นได้เป็นอย่างดี

กลุ่มปราสาทสามหลังถูกนำมาพัฒนาให้สมบูรณ์อีกครั้งที่ปราสาทบันทายสรี (Fig. 8) ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพ “ตรีภูวนมเหศวร”⁵ หลักฐานจากจารึกระบุผู้สร้างปราสาทหลังนี้ไว้อย่างชัดเจน ว่าเป็น มหาราชครู “ยัชญะวราหะ” เป็นขุนนางในราชสำนักที่มีความสำคัญ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และเป็นผู้สำเร็จราชการในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ทรงครองราชย์ การระบุผู้สร้างที่ปราสาทบันทายสรี ทำให้วิเคราะห์ได้ถึง การแยกรูปแบบสถาปัตยกรรมกับฐานานุศักดิ์ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ภาพ 8

ปราสาทบันทายสรี
เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 8

Prasat Banteay Srei,
Siem Reap, Cambodia

ภาพ 8 / Fig 8

พราหมณ์ยัชญะวราหะเลือกสร้างปราสาทในพื้นที่ที่ห่างไกลจากเมืองพระนครถึง 30 กิโลเมตร และเลือกที่จะใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลังแสดงถึงการยังคงฐานานุศักดิ์ของตัวสถาปัตยกรรมไว้ เป็นการแสดงเจตนาที่จะไม่สร้างสิ่งก่อสร้างที่มีขนาดใหญ่เทียบเท่ากษัตริย์ ปราสาทบันทายศรีจึงมีลักษณะกลุ่มปราสาทสามหลังตั้งอยู่บนฐานเดียวกันเหมือนเทวาลัยชุมชนทั่วไป แต่รูปแบบปราสาทประธานองค์กลางจะมีความแตกต่างจากกลุ่มปราสาทในรูปแบบเดิม คือ จะมีมณฑป และมุขกระสันเพื่อเชื่อมต่อกับตัวปราสาท หรือห้องครรภคฤหะ (Fig. 9) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมอินเดียภาคเหนือ ที่ยังคงแนวคิดการจำลองวิมานของพระเจ้าอย่างครบถ้วน แม้ว่ากลุ่มปราสาทสามหลังที่ปราสาทบันทายศรีจะมีขนาดไม่ใหญ่โต แต่ลดสายการแกะสลักบริเวณผนังโดยรอบที่ละเอียดอ่อนสวยงาม ก็สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของพราหมณ์ยัชญะวราหะในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

หลังพุทธศตวรรษที่ 16 การสถาปนาศูนย์กลางจักรวาลยังคงเป็นภารกิจที่สำคัญของกษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ขึ้นครองราชย์ แต่จะให้ความสำคัญกับการสร้างปราสาทซ้อนชั้นตามจารีตเดิมที่มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 อย่างเคร่งครัด ช่วงเวลานี้ถือเป็นช่วงเวลาที่ยุคสถาปัตยกรรมขอมมีการพัฒนาทางด้านวิศวกรรมเจริญสูงสุด ช่วงก่อสร้างมีความชำนาญด้านโครงสร้างรับน้ำหนักที่สมบูรณ์มากขึ้นกว่าในยุคก่อน โครงสร้างที่ทันสมัย และแข็งแรงสามารถรองรับสถาปัตยกรรมซ้อนชั้นได้มากขึ้น ทำให้ตอบสนองการสื่อความหมายเรื่องศูนย์กลางจักรวาล และภูเขาจำลองศักดิ์สิทธิ์แห่งพระเจ้าได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น พบตัวอย่างการสร้างปราสาทขนาดใหญ่ขึ้นในเมืองพระนครมากมาย เช่น ปราสาทบาปวน ปราสาทตาแก้ว จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 17 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงสร้างปราสาทนครวัดขึ้นถือเป็นการพัฒนารูปแบบของปราสาทในวัฒนธรรมขอมที่สมบูรณ์ที่สุด (Fig. 10) เมื่อภารกิจของการสร้างปราสาทจะเน้นไปที่การสร้างปราสาทขนาดใหญ่ ทำให้รูปแบบการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง เริ่มหมดความนิยมในการสร้างลงไปเรื่อย ๆ และไม่ปรากฏให้เห็นในเมืองพระนครและพื้นที่ใกล้เคียงอีกเลย

ภาพ 9

ปราสาทประธานหลังกลางที่
ปราสาทบันทายสรี

Fig 9

The central main tower,
Prasat Banteay Srei

ภาพ 10

นครวัด เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 10

Angkor Wat,
Siem Reap, Cambodia

ภาพ 9 / Fig 9

ภาพ 10 / Fig 10

4. อิทธิพลการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 16-18

อิทธิพลวัฒนธรรมขอม และคติความเชื่อศาสนาฮินดูได้เผยแพร่เข้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา อิทธิพลดังกล่าวสร้างความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับระบบความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในพื้นที่นี้เป็นอย่างมาก ผู้คนจำนวนหนึ่งหันมานับถือศาสนาฮินดู ควบคู่ไปกับพุทธศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในก่อนหน้านี้ เมื่อผู้คนนับถือศรัทธาศาสนาพราหมณ์ฮินดูมากขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างเทวาลัยเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในชุมชน เป็นศูนย์รวมของคติความเชื่อ และสถานที่ประทับของเทพเจ้า สถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทในวัฒนธรรมขอม จึงถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย

การสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังได้รับความนิยมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จากกรณีศึกษาปราสาทเมืองแขก จ.นครราชสีมา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถือเป็นกลุ่มปราสาทสามหลังที่มีอายุเก่าแก่หลังหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นปราสาทขนาดเล็ก สร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยชุมชน ตัวปราสาทหลังกลางจะมีขนาดใหญ่ที่สุด ก่อสร้างด้วยอิฐ และหินทรายที่ใช้เป็นส่วนประกอบของโครงสร้าง ออกแบบแผนผังเป็นมณฑปทางเข้าและอันตราละยื่นออกมาจากตัวเรือนธาตุ ปราสาทหลังกลางยังคงปรากฏองค์ประกอบของเทวาลัยตามแบบแผนแนวคิดการจำลองวิมานของพระเจ้าอย่างครบถ้วน แต่เมื่อศึกษารายละเอียดของขนาด สัดส่วน เปรียบเทียบกับปราสาทบันทายศรีที่มีอายุสมัยที่ใกล้เคียงกัน จะพบว่ามณฑปหน้าปราสาทเมืองแขกจะมีขนาดที่ใหญ่ ไม่สัมพันธ์กับสัดส่วนตัวปราสาทด้านหลังเลย แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางเชิงช่างของปราสาทที่เมืองพระนครไปพอสมควร บริเวณฐานไพทีเดียวกันจะพบปราสาทบริวารสองหลัง ตั้งเรียงตามแนวตะวันออก-ตะวันตก แต่ปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียงแค่ส่วนฐานอาคารเท่านั้น ปราสาททั้งสามหลังหันหน้าไปทางทิศเหนือ สันนิษฐานว่าหันหน้าไปสู่ทางสัญจรหลัก ซึ่งลักษณะการวางผังดังกล่าวนี้ไม่ค่อยปรากฏให้เห็นในเมืองพระนคร รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่ปราสาทเมืองแขกจึงแสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทของพื้นที่ใหม่ได้อย่างชัดเจน

ภาพ 11

ปราสาทสระกำแพงใหญ่
จ.ศรีสะเกษ ประเทศไทย

Fig 11

Prasat Sa Kamphaeng Yai,
Sisaket, Thailand

ภาพ 11 / Fig 11

ลักษณะรูปแบบของกลุ่มปราสาทสามหลังที่พบบริเวณปราสาทเมืองแขก สะท้อนให้เห็นถึงเชื่อมโยงแบบแผนการสร้างมาจากเมืองพระนครมาอย่างชัดเจน ซึ่งการสร้างปราสาทรูปแบบนี้ยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอีกที่ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ (Fig. 11) และปราสาท กู่กาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด (Fig. 12) ซึ่งทั้งสองแห่งจะทำเป็นมณฑป และอันตราละเพื่อเชื่อมต่อห้องครรภคฤหะบริเวณปราสาทหลังกลาง เช่นเดียวกัน แต่กลุ่มปราสาทสามหลังจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่ง สอดคล้องกับการวางผังตามแบบแผนที่ปรากฏให้เห็นในเมืองพระนคร มากกว่าที่ปราสาทเมืองแขก

นอกจากนี้การออกแบบกลุ่มปราสาทสามหลังยังพบลักษณะรูปแบบ ที่แตกต่างจากกลุ่มแรก โดยจะมีลักษณะเป็นกลุ่มปราสาทที่ตั้งเรียงกัน สามองค์ซึ่งปราสาทในแต่ละหลังจะมีรูปแบบเหมือนกัน จะแตกต่างกันเพียงแค่ ขนาดของตัวปราสาทเท่านั้น ปราสาทองค์กลางจะมีขนาดใหญ่กว่าปราสาท บริวารทั้งสองข้าง ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นแบบมาตรฐานของกลุ่มปราสาท สามหลังที่พบเห็นในสมัยบาแค็ง และสมัยเกาะแกร์ ซึ่งกลุ่มปราสาทสามหลัง รูปแบบนี้ ได้รับความนิยมการสร้างหลายพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย ช่วงเวลาปลายพุทธศตวรรษที่ 16-ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา เช่น ปราสาทยายเหงา อ.สังขะ จ.สุรินทร์ ปราสาทกู่สวนแตง อ.บ้านใหม่ไชยพจน์ จ.บุรีรัมย์ (Opening figure on page 44) และปราสาท เปือยน้อย อ.เปือยน้อย จ.ขอนแก่น (Fig. 13) เป็นต้น

ภาพ 12

ปราสาทคูกาสิงห์ จ.ร้อยเอ็ด
ประเทศไทย

Fig 12

Prasat Ku Ka Sing, Roi Et,
Thailand

ภาพ 13

ปราสาทภูเบียนน้อย
จ.ขอนแก่น ประเทศไทย

Fig 13

Prasat Pueai Noi,
Khon Kaen, Thailand

ภาพ 12 / Fig 12

ภาพ 13 / Fig 13

ตาราง 1 / Table 1

Order	Temple names	Locations (Provinces)	Periods/ Buddhist century	Architectural Details								
				Group of three sanctuary towers	Including a mandapa and antarala	A cluster of more than three towers	Setting on the same platform	Aligned along the north-south axis	Facing east	Wall materials	Doors/lintels	Building platform
1	Prasat Phumphon	Surin	12-13	-	-	o	-	-	o	B	S	B
2	Prasat Muang Khaek	Nakhon Ratchasima	15	o	o	-	o	-	-	B	S	S
3	Prasat Nong Hong	Buriram	15-16	o	o	-	o	o	o	B	S	L
4	Prasat Phakho	Nakhon Ratchasima	15-16	o	-	-	-	-	o	NA	S	L
5	Prasat Ban Ben	Ubon Ratchathani	16	o	-	-	o	o	o	B	S	L
6	Prasat Sa Si Liam	Buriram	16	o	-	-	o	o	NA	NA	NA	NA
7	Prasat Muang Tam	Buriram	16	-	-	o	o	-	o	B	S	L
8	Prasat Sa Kamphaeng Yai	Sisaket	16	o	o	-	o	o	o	B	S	L
9	Prasat Prang-Ku	Ubon Ratchathani	16	o	-	-	o	o	o	B	S	L
10	Prasat Ku Ka Sing	Roi Et	16	o	o	o	o	o	o	B	S	L
11	Prasat Phra That Doom	Sakon Nakhon	16	o	-	-	-	o	o	B	S	L
12	Prasat Ku Phram Chamsin	Nakhon Ratchasima	16	o	o	-	o	o	o	L	S	L
13	Prasat Bai Baek	Buriram	16-17	o	-	-	o	o	-	B	S	NA
14	Prasat Pueai Noi	Khon Kaen	16-17	o	-	-	o	o	o	B	S	L
15	Prasat Sikhorphum	Surin	16-17	-	-	o	o	-	o	B	S	L
16	Prasat Ban Phlai	Surin	16-17	o	-	-	o	o	o	B	S	L
17	Prasat Yai Ngao	Surin	16-17	o	-	-	-	o	o	B	S	L
18	Prasat Ban Pluang	Surin	16-17	o	-	-	o	o	o	S	S	L
19	Prang Ku Somboon	Sisaket	16-17	o	-	-	o	o	o	B+L	S	L
20	Prang Ku Suan Taeng	Buriram	17	o	-	-	o	o	o	B	S	L
21	Prasat Ku Ban Dang	Maha Sarakham	18	o	o	-	o	o	o	L	S	L

Remarks: B = Brick, S = Sandstone, L = Laterite

NA = Not applicable

ตาราง 1

แสดงการวิเคราะห์
รูปแบบสถาปัตยกรรม
กลุ่มปราสาทที่พบ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย

Table 1

Analysis of
architectural details
found in a group of towers
in northeastern Thailand.

จากการวิเคราะห์ตารางที่ 1 (Table 1) พบว่าในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 16-17 ถือเป็นช่วงเวลาที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลัง เข้ามามีบทบาทต่อรูปแบบเทวาลัยในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นอย่างมาก พบการสร้างสถาปัตยกรรมรูปแบบดังกล่าวอย่างแพร่หลายตามชุมชนต่าง ๆ ที่รับวัฒนธรรมขอม กลุ่มปราสาทดังกล่าวจะถูกสร้างขึ้นเพื่อให้มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณ รองรับการประกอบพิธีกรรมภายในชุมชน เชื่อว่าในช่วงเวลานั้นมีผู้ศรัทธาเทพเจ้าในศาสนาฮินดูเพิ่มมากขึ้น ซึ่งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลังที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่จะมีขนาด องค์ประกอบ และลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามแต่พื้นที่

จากการวิเคราะห์รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย ที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 สามารถสรุปลักษณะเด่นได้ดังต่อไปนี้

ตำแหน่งที่ตั้ง พบว่าตำแหน่งที่ตั้งของกลุ่มปราสาทสามหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จะมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบ บางพื้นที่พบบาราย อ่างเก็บน้ำโบราณ คูน้ำคันดิน และอาจเชื่อมโยงกับปราสาทในวัฒนธรรมขอมหลังอื่นๆ ใกล้เคียง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ชุมชนในอดีตที่เชื่อมโยงกันระหว่างเทวาลัย

การวางผัง ตัวปราสาททั้งสามหลังตั้งภายในกำแพงแก้ว ที่ถือเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเทวาลัย รูปแบบกลุ่มปราสาทจะตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกันตามแบบแผนของปราสาทที่สร้างขึ้นในเมืองพระนคร คือ ตั้งเรียงกันตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และหันหน้าปราสาทไปทางทิศตะวันออก แต่ก็พบว่าปราสาทบางแห่งก็ไม่ปฏิบัติตามแบบแผนนี้ โดยจะหันหน้าเข้าสู่ทางสัญจรแทน

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม กลุ่มปราสาทสามหลัง ถูกกำหนดให้เป็นสิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่สุดในหมู่เทวาลัย ฐานไพทีที่รองรับกลุ่มปราสาทจะมีลักษณะเป็นฐานเตี้ย ๆ รองรับปราสาททั้งสามหลัง โดยส่วนใหญ่ปราสาทหลังกลางจะมีขนาดใหญ่ที่สุด และถูกขนาบไปด้วยปราสาทบริวารทางด้านทิศเหนือ-ใต้ โดยขนาดของปราสาทบริวารจะมีขนาดย่อมกว่าปราสาทหลังกลาง เพื่อสร้างความสำคัญให้กับปราสาทหลังกลาง สามารถแบ่งรูปแบบของปราสาทหลังกลางเป็นกลุ่มย่อยได้อีกสองประเภท

กลุ่มที่ 1 ปราสาทที่จำลองการสร้างวิมานของพระเจ้า จะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ คือ ปราสาทหลังกลางจะมีลักษณะที่แตกต่างจากปราสาทบริวาร มีองค์ประกอบของมณฑปและอันตราละเชื่อมต่อบริเวณด้านหน้าของตัวปราสาท ซึ่งปราสาทรูปแบบลักษณะนี้สันนิษฐานได้หลายแนวทาง แนวทางที่ 1 พังดังกว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับกลุ่มปราสาทที่ปราสาทบันทายศรี อาจรับอิทธิพลมาจากปราสาทดังกล่าวทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือแนวทางที่ 2 สันนิษฐานว่ารูปแบบปราสาทหลังกลางอาจได้รับอิทธิพลการออกแบบผังมาจากปราสาทขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง ที่ถือเป็นชุมชนวัฒนธรรมขอมที่มีขนาดใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

กลุ่มที่ 2 ปราสาทสามหลังที่มีรูปแบบเดียวกัน รูปแบบนี้ถือเป็นแบบแผนดั้งเดิมของกลุ่มปราสาทสามหลังที่เริ่มสร้างขึ้นในเมืองพระนครตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจะมีลักษณะเดียวกันทั้งสามหลัง แตกต่างกันเพียงแค่ขนาดไม่ปรากฏมณฑปและอันตราละบริเวณหน้าทางเข้าแต่อย่างใด โดยสามารถเข้าสู่พื้นที่ครรถคฤหะได้จากประตูด้านหน้าทั่วไป รูปแบบนี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17

วัสดุก่อสร้าง ปราสาทหรือเทวาลัยในวัฒนธรรมขอม มักถูกสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่มีความแข็งแรงโดยเฉพาะหินทราย แต่จากการสำรวจกรณีศึกษาที่ผ่านมาพบว่า กลุ่มปราสาทสามหลังที่สร้างขึ้นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 จะนำวัสดุก่อสร้างที่หาได้ง่ายในชุมชนมาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการสร้าง ซึ่งพบว่าบางพื้นที่วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันไป แต่จากภาพรวมส่วนใหญ่จะพบว่า ส่วนฐานจะเลือกใช้วัสดุศิลาแลงเพื่อใช้เป็นส่วนรับน้ำหนัก ในขณะที่ตัวปราสาทจะถูกก่อด้วยอิฐ อิฐถือเป็นวัสดุที่สามารถผลิตได้ในชุมชนจึงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ในขณะที่ส่วนโครงสร้างรับน้ำหนักจะใช้หินทรายเพื่อถ่ายเทน้ำหนักของโครงสร้าง เนื่องจากหินทรายถือเป็นวัสดุที่สำคัญที่เหมาะสมต่อการแกะสลักลวดลาย นอกจากนี้แหล่งตัดหินทรายที่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยยังมีจำนวนจำกัด การเลือกวัสดุต่างๆ ที่กล่าวมาเป็นส่วนช่วยให้ประหยัดเวลาในการก่อสร้างเทวาลัยเป็นอย่างมาก

5. การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อทางศาสนา ของกลุ่มปราสาทสามหลัง

คติความเชื่อในการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังเริ่มพัฒนามาตั้งแต่สมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพระโค จากปราสาทบรรพบุรุษของกษัตริย์ที่ปราสาทพระโคที่เมืองพระนคร ถูกนำมาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งด้านคติความเชื่อทางศาสนา สังคมวัฒนธรรม การปกครอง รวมถึงเทคโนโลยีในการก่อสร้าง ทำให้เกิดรูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่สร้างขึ้นเพื่อถวายเทพตรีมูรติขึ้น เป็นการจำลองสวรรค์ของเทพเจ้า เพื่อสร้างเสริมให้เกิดความศรัทธาในการนับถือเทพเจ้าที่หลากหลายมากขึ้น เช่น พระศิวะ พระนารายณ์ พระพรหม และเทพชั้นรองอื่น ๆ รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจึงเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่จะนำมาสร้างเป็นเทวาลัยในช่วงเวลานั้น เป็นสัญลักษณ์ของการเผยแพร่ศาสนาจากศูนย์กลางไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ การสร้างปราสาทในชุมชนทำให้ผู้คนสามารถเข้าไปกราบไหว้ ขอพรเทพเจ้าได้อย่างใกล้ชิดมากขึ้น

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15-17 รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังสามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยเกี่ยวกับพื้นที่ที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ชาวพุทธในพื้นที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาฮินดูที่ส่งมาจากอาณาจักรขอมกันมากขึ้น ด้วยเหตุนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมดังกล่าวจึงได้รับความนิยมการสร้างในหลายพื้นที่อย่างแพร่หลาย พบหลักฐานรูปเคารพภายในเทวาลัย ทั้งประติมากรรมลอยตัว และประติมากรรมบริเวณทับหลัง ที่สะท้อนถึงความเชื่อ ศรัทธาที่มีต่อองค์พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม ซึ่งตรงตามแบบแผนดั้งเดิมที่ส่งมาจากเมืองพระนคร แต่อย่างไรก็ตามเทวาลัยในบางพื้นที่ ก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าถูกสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพเจ้าองค์ใดเป็นหลัก

ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 18 ช่วงสมัยพระเจ้าเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน และเริ่มมีนโยบายเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร ซึ่งรวมถึงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วยเช่นกัน แม้ว่าพุทธศาสนาแบบมหายานจะปรากฏร่องรอยการนับถือมาก่อนหน้านี้ที่เมืองพิมายแล้วก็ตาม แต่การเผยแพร่พุทธศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงเวลานี้ ทำให้ประชาชนหันกลับมานับถือ

ภาพ 14 / Fig 14

ภาพ 14

ภาพสลักรัตนตรียมหายาน
บนทับหลังปราสาทภูบ้านแดง
จ.มหาสารคาม ประเทศไทย

Fig 14

Buddhist Trinity on the
lintel, Prasat Ku Ban Dang,
Maha Sarakham, Thailand

ภาพ 15 / Fig 15

ภาพ 15

ภาพสลักนูนต่ำบนระเบียง
คดที่ปราสาทบายน
เมืองเสียมเรียบ
ประเทศกัมพูชา

Fig 15

Bas-reliefs on the gallery,
Prasat Bayon, Siem Reap,
Cambodia

ศรัทธาพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เกิดการสร้างศาสนสถานขึ้นหลายแห่ง
ในชุมชน รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจึงได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับคติ
ทางศาสนาพุทธมหายานที่ถูกส่งเข้ามาในครั้งนั้น

จากกรณีศึกษาปราสาทกู๋บ้านแดง จ.มหาสารคาม พบหลักฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลังขนาดเล็ก ที่แสดงให้เห็นถึงหลักฐานของการเปลี่ยนแปลงคติการสร้างมาเป็นพุทธสถานภายในชุมชน จากการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ปราสาทกู๋บ้านแดง ในปี พ.ศ. 2544 พบหลักฐานชิ้นสำคัญที่บริเวณปราสาทบริเวณด้านทิศใต้⁷ คือ พระพุทธรูปนาคปรก หินทราย หน้าตักกว้างประมาณ 43 เซนติเมตร สูงประมาณ 113 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิบนฐานที่เป็นลำตัวนาคขมวดซ้อนกัน 3 ชั้น⁸ หลักฐานดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับภาพสลักบนทับหลังที่พบบนปราสาท (Fig. 14) ที่มีความสอดคล้องกับภาพประติมากรรมปูนต่ำที่แนวระเบียงคดที่ปราสาทบายน เมืองพระนครศรีหลวง (Fig. 15) ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่นำไปสู่วัตถุประสงค์ในการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังในช่วงเวลานี้ได้เป็นอย่างดี จากภาพสลักทั้งสองแห่งสามารถวิเคราะห์ตำแหน่ง

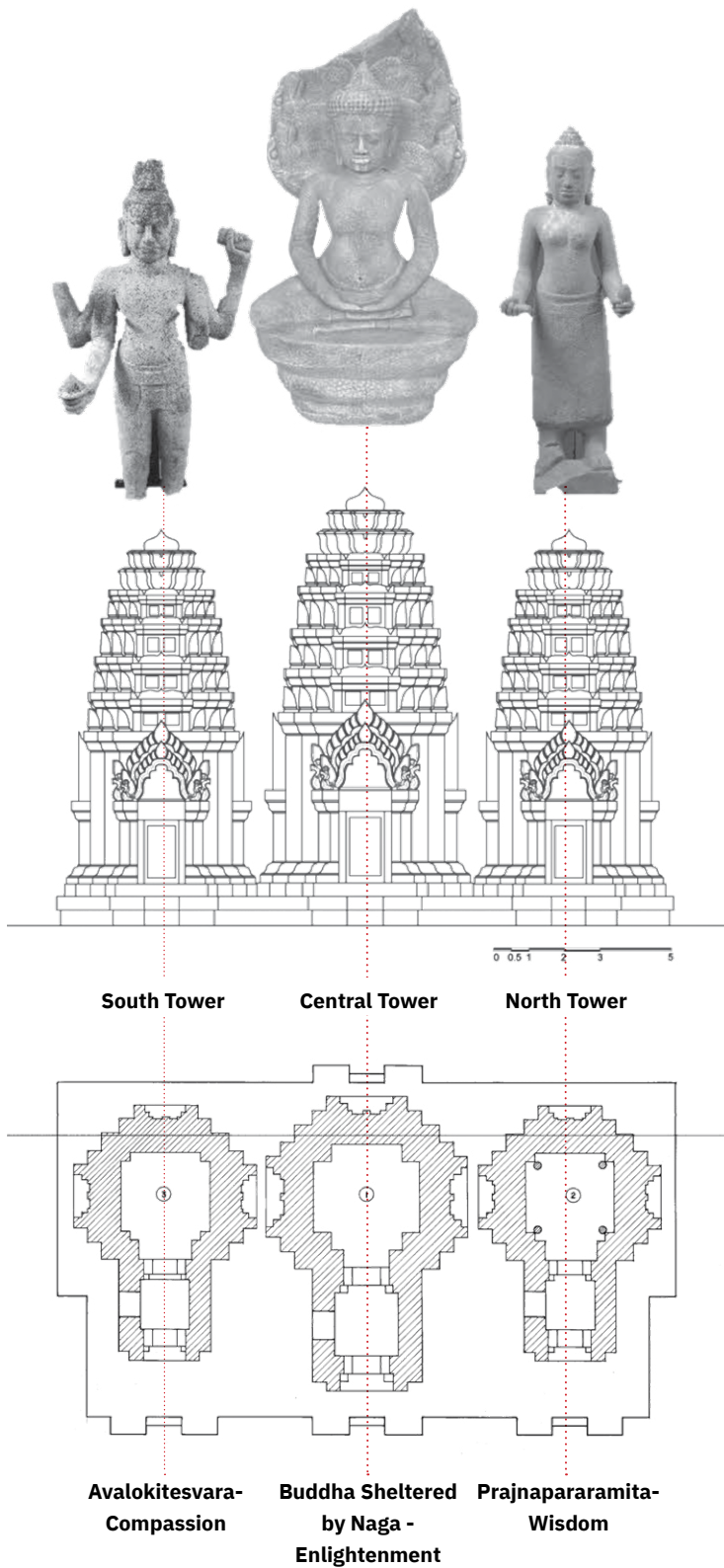
ปราสาทองค์กลาง จะประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก ที่เป็นตัวแทนของการตรัสรู้ บางสมมุติฐานเชื่อว่าเป็นพระชัยพุทธมหานาคที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานประจำเมืองต่าง ๆ⁹

ปราสาทด้านทิศเหนือ จะประดิษฐานรูปเคารพนางปรัชญาปารมิตาเป็นตัวแทนของปัญญา เป็นบุคลาธิษฐานของปัญญาอันอุดม ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพีผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ เทพองค์นี้อยู่ในตระกูลของธยานิพุทธอภิปรัชญา

ปราสาทด้านทิศใต้ จะประดิษฐานรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นตัวแทนของความกรุณา เป็นผู้ป้องกันอันตราย และเป็นผู้คุ้มครองเพื่อช่วยเหลือแด่มนุษย์โลก ทั้งหมดนี้เรียกว่า **“รัตนตรัยมหายาน”**¹⁰ (Fig. 16)

การนำรูปแบบปราสาทที่เคยสร้างเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูมาปรับเปลี่ยนเป็นสร้างเป็นพุทธสถาน ถือเป็นการปรับเปลี่ยนหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยของสถาปัตยกรรมที่สำคัญ อาจเกิดจากปัจจัยหลายด้าน ทั้งด้านความชำนาญในการก่อสร้างของช่างผู้สร้าง วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง หรือรสนิยมผู้สร้าง

ซึ่งต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 รูปแบบการวางผังกลุ่มปราสาทสามหลังได้ถูกนำไปพัฒนาเพื่อสร้างพุทธสถานอีกหลายแห่งในภาคกลางของประเทศไทย เช่นที่ พระปรางค์สามยอด จ.ลพบุรี พบหลักฐานประติมากรรมรูปพระพุทธรูปนาคปรก และประติมากรรมที่พระหัตถ์ทรงถือดอกบัวที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปเคารพของนางปรัชญาปารมิตา¹¹ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับการสร้างสถาปัตยกรรมกลุ่มปราสาทสามหลังในบริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้เป็นอย่างดี

ภาพ 16

ความสัมพันธ์ระหว่าง
รูปเคารพรัตนตรัยมหายาน
กับกลุ่มปราสาทสามหลัง

Fig 16

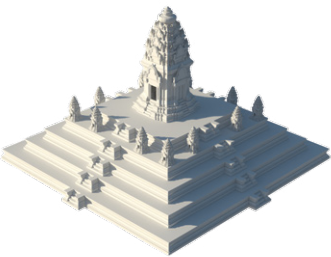
The relationship
between the Mahayana
Trinity's position and
the arrangement of
three sanctuary towers

ภาพ 16 / Fig 16

6. เสนอแนะเรื่องฐานานุศักดิ์ และการสื่อความหมายของ
กลุ่มปราสาทสามหลัง

การศึกษามูลเหตุการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอม นอกจากเป็นการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อถวายแด่พระเจ้า เป็นสถานที่เชื่อมต่อระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์โลก หรือการจำลองจักรวาลบนโลกมนุษย์แล้ว ยังพบว่าสถาปัตยกรรมดังกล่าวยังอาจมีการกำหนดฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมไว้ด้วย ซึ่ง **“ฐานานุศักดิ์ในงานสถาปัตยกรรม”** หมายถึง การแสดงฐานะและตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลให้ปรากฏในสังคม โดยอาจอาศัยรูปแบบ และลักษณะศิลปะทางสถาปัตยกรรมเป็นเครื่องบ่งชี้ ที่สัมพันธ์กับปรัชญาของการดำเนินชีวิตในสังคม¹²

ตาราง 2 / Table 2

Details	Step pyramid temple	Three temple towers
Architectural style		
Dignity	The king is the sole creator.	Brahmins, nobles, and local people were able to create it.
Temple positions and Ceremonies	Temple of a reign Center of the kingdom Sacred shrine Simulate the universe on Earth Royal ceremonies	Temple of community Religious shrine Local ceremonies
Area and Construction	Megaproject Requires a long time to create Requires significant labor to build	Lacks complexity, simple Takes a short time to create Takes a small amount of labor to build

ตาราง 2

แสดงการเปรียบเทียบรายละเอียดของปราสาทซ้อนชั้นกับกลุ่มปราสาทสามหลัง

Table 2

Analysis comparison of the step pyramid and of the three towers building.

จากตาราง 2 (Table 2) การศึกษารูปแบบการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอมที่เมืองพระนคร จะพบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญอยู่ 2 รูปแบบ คือ **รูปแบบของสถาปัตยกรรมซ้อนชั้น** จากการวิเคราะห์พบว่า รูปแบบดังกล่าวถือเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะที่แสดงฐานะขององค์พระมหากษัตริย์ตามคติเทวราชา ตัวสถาปัตยกรรมมีความซับซ้อนทั้งในด้านการออกแบบพื้นที่ใช้สอยและมีขนาดใหญ่ มีระเบียงคดล้อมรอบหลายชั้น จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีและจำนวนแรงงานผู้สร้างเป็นจำนวนมาก การซ้อนชั้นแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดในการจำลองภูเขาศักดิ์สิทธิ์ โดยส่วนใหญ่จะเป็นปราสาทที่กษัตริย์โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยประจำรัชกาล หรือเพื่อเป็นสถานที่ประดิษฐานคิ่วลึงค์ประจำพระองค์ ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญในราชสำนัก ซึ่งสถาปัตยกรรมรูปแบบนี้จะปรากฏให้เห็นเฉพาะในพื้นที่เมืองพระนคร ที่ถือเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรขอม

ในขณะที่ปราสาทรูปแบบที่ 2 คือ **รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลัง** เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเท่าปราสาทซ้อนชั้น สามารถสร้างขึ้นได้อย่างรวดเร็วมีลักษณะการใช้พื้นที่ที่ตอบสนองกับประโยชน์ใช้สอยในมิติความเชื่อที่หลากหลาย¹³ และใช้วัสดุที่หาง่ายในบริเวณพื้นที่โดยรอบ เมื่อการเผยแผ่คติความเชื่อทางศาสนาจากศูนย์กลางส่งไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ ที่ห่างไกล เมื่อประชาชนเกิดความศรัทธาในศาสนานั้น ๆ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างสถานที่สำหรับบูชาเทพเจ้าเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นโดยประชาชนทั่วไปก็ไม่สามารถสร้างเทียบเท่าพระมหากษัตริย์ได้ รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจึงถูกกำหนดให้ประชาชนทั่วไปสามารถสร้างขึ้นภายในชุมชน พระมหากษัตริย์อาจทรงพระราชทานอนุญาตให้พราหมณ์ ขุนนาง และประชาชนสามารถสร้างรูปแบบปราสาทนี้ขึ้นได้ตามความเหมาะสม ด้วยเหตุนี้เองรูปแบบดังกล่าวจึงถูกนำมาปรับใช้ในการสร้างเป็นเทวาลัยชุมชนในหลายพื้นที่โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยโดยไม่ปรากฏการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมซ้อนชั้นขึ้นเลยในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

7. บทสรุป

กลุ่มปราสาทสามหลังถือเป็นปราสาทรูปแบบหนึ่งที่สำคัญของสถาปัตยกรรมขอม แม้ว่ายังไม่ปรากฏหลักฐานของวัตถุประสงค์หลักในการสร้างที่ชัดเจนนัก แต่สันนิษฐานได้ว่าแรกเริ่มถูกสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพตรีมูรติในศาสนาฮินดู ปราสาทองค์กลางสร้างถวายแด่พระศิวะ ปราสาทบริวารองค์ทิศเหนือถวายแด่พระนารายณ์ และปราสาทบริวารองค์ทิศใต้ถวายแด่พระพรหม ตามลำดับ ปรากฏให้เห็นเป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 14 กลุ่มปราสาทสามหลังสามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยเกี่ยวกับพื้นที่ที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อได้อย่างลงตัว สามารถรับพื้นที่ภายในกับเทพเจ้าที่ตนนับถือได้หลากหลาย เป็นการผสมผสานเทพเจ้าหลายองค์เข้ามารวมกันไว้ที่เดียว ส่งผลให้ประชาชนมีความนับถือต่อเทพเจ้าเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตามรูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังที่เมืองพระนครส่วนใหญ่ถูกนำไปสร้างเป็นเทวาลัยชุมชน เหตุผลจากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ไม่สะท้อนในคติเทวราชาของกษัตริย์เท่ากับปราสาทซ้อนชั้น แต่รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังกลับได้รับความนิยมนำมาสร้างเป็นเทวาลัยชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในหลายพื้นที่ ดังตาราง 3 (Table 3) สาเหตุอาจเกิดจากปัจจัยในหลาย ๆ ด้าน เช่น

ด้านเทคโนโลยี และวัสดุในการก่อสร้าง การสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังมีกระบวนการก่อสร้างไม่ได้มีความซับซ้อนทางวิศวกรรมมากเท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับปราสาทซ้อนชั้น การถ่ายทอดเทคโนโลยีการสร้างปราสาทขนาดเล็กจึงสามารถถ่ายทอดไปสู่ช่างก่อสร้างในท้องถิ่นได้สะดวก วัสดุในการสร้างในพื้นที่ชุมชนต่างๆ ที่มีจำนวนจำกัดวัสดุที่ใช้ก่อสร้างปราสาทจึงใช้วัสดุอิฐและศิลาแลงเป็นหลัก เนื่องจากสามารถผลิตได้เอง และหาได้ง่ายตามท้องถิ่น

ตาราง 3 / Table 3

Order	Temple names	Locations (Provinces)	Number of tower	Periods/ Buddhist century	Status	Built in honor of the gods
1	Prasat Phumphon*	Surin	3	12-13	Community Temple	Shiva and Nandi (Shiva's vehicle)
2	Prasat Muang Khaek	Nakhon Ratchasima	3	15	Community Temple	Hindu Trinity*****
3	Prasat Nong Hong **	Buriram	3	15-16	Community Temple	Hindu Trinity*****
4	Prasat Phakho**	Nakhon Ratchasima	3	15-16	Community Temple	Hindu Trinity and Nandi (Shiva's vehicle)
5	Prasat Ban Ben	Ubon Ratchathani	3	15-16	Community Temple	Hindu Trinity*****
6	Prasat Sa Si Liam	Buriram	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****
7	Prasat Muang Tam	Buriram	5	16	Community Temple	Hindu Trinity (At the rear is a tower dedicated to Uma Devi and Lakshmi)
8	Prasat Sa Kamphaeng Yai	Sisaket	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****
9	Prasat Prang-Ku	Sisaket	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****
10	Prasat Ku Ka Sing	Roi Et	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****
11	Prasat Phra That Doom	Sakon Nakhon	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****

* Constructed as part of a group of towers in later periods.

** Currently, only the platform section of the structure remains.

*** At present, only the central tower and platform remain.

**** The central tower is made of laterite, but it is covered with bricks.

***** Assumption

ตาราง 3

แสดงการจำแนก
วัดอุประสงค์การสร้าง
ของกลุ่มปราสาทที่พบ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย

Table 3

Analysis of objectives in
building a group of towers
in northeastern Thailand.

ตาราง 3 (ต่อ) / Table 3 (Continued)

Order	Temple names	Locations (Provinces)	Number of tower	Periods/ Buddhist century	Status	Built in honor of the gods
12	Prasat Ku Phram Chamsin**	Nakhon Ratchasima	3	16	Community Temple	Hindu Trinity*****
13	Prasat Bai Baek	Buriram	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
14	Prasat Pueai Noi	Khon Kaen	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
15	Prasat Sikhorphum	Surin	5	16-17	Community Temple	Shiva
16	Prasat Ban Phlai	Surin	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
17	Prasat Yai Ngao	Surin	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
18	Prasat Ban Pluang***	Surin	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
19	Prang Ku Somboon****	Sisaket	3	16-17	Community Temple	Hindu Trinity*****
20	Prang Ku Suan Taeng	Buriram	3	17	Community Temple	Hindu Trinity*****
21	Prang Ku Ban Dang	Maha Sarakhom	3	18	Mahayana Buddhist Temple	Phra Ratnatraya Mahayana (Mahayana Trinity)

* Constructed as part of a group of towers in later periods.

** Currently, only the platform section of the structure remains.

*** At present, only the central tower and platform remain.

**** The central tower is made of laterite, but it is covered with bricks.

***** Assumption

ตาราง 3

แสดงการจำแนก
วัตถุประสงค์การสร้าง
ของกลุ่มปราสาทที่พบ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย

Table 3

Analysis of objectives in
building a group of towers
in northeastern Thailand.

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และความหมาย กลุ่มปราสาทสามหลังมีความเหมาะสมทั้งทางด้านรูปทรง ยอดปราสาทซ้อนชั้นสะท้อนให้เห็นถึงการจำลองสวรรค์ สื่อความหมายถึงวิมานแห่งเทพเจ้า ขนาดตัวอาคารมีพื้นที่ใช้สอยที่พอเหมาะต่อการประกอบพิธีกรรมในชุมชน นอกจากนี้กลุ่มปราสาทสามหลังยังสามารถรองรับความเชื่อที่หลากหลายของผู้คนในพื้นที่โดยเฉพาะชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีความเชื่อแบบพหุเทวนิยม คือการนับเทพถือเทพเจ้าที่หลากหลาย ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคติความเชื่อพุทธศาสนาแบบมหายานที่เข้ามาในพุทธศตวรรษที่ 18 เกิดการเปลี่ยนแปลงการกำหนดรูปเคารพที่ประดิษฐานภายในปราสาทได้อย่างลงตัว รูปแบบกลุ่มปราสาทสามหลังจึงได้ถูกนำมาปรับใช้ให้เข้ากับคติความเชื่อใหม่ได้อย่างสมบูรณ์

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง “การสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมเทวาลัย ปราสาทเบือน้อย จ.ขอนแก่น” โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปีงบประมาณ 2560

Acknowledgment

This article is part of research entitled ‘The Reconstruction of Pueai-Noi Sanctuary, Khon Kaen Province.’ The research was funded by the Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University in 2017.

Notes

- 1 Anuvit Charernsupkul, **Prāsāt Mūṅg Tam kānsuksā thāng prawattisāt sathāpattayakam [The Architectural Design of Prasat Muang Tam]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 1998), 4.
- 2 Witchu Vejajiva, **Naklā prāsāt thēo bōrān khōm nōk mūṅg Phra Nakhon [Prasat Explorers: Exploring Ancient Khmer Beyond the Capital City]** (Bangkok: Muang boran, 2006), 37.
- 3 Michel Petrotchenko, **Focusing on the Angkor Temples: The Guidebook**, 2nd ed. (Bangkok: Amarín Printing and Publishing Company Limited, 2012), 80.
- 4 Michael Freeman and Claude Jacques, **Ancient Angkor** (Bangkok: River Books Limited., 2007), 73.
- 5 Ibid., 206.
- 6 Wiroj Sheewasukthaworn, “Kān sannitthān rūpbāp sathāpattayakam klum prāsāt prathān prāsāt Pūyō Nōi Chō. Khōn Kēn [The Reconstruction of the Three Sanctuary Towers: Case Study of Prasat Pueai-Noi, Khon Kaen Province],” **Built Environment Inquiry Journal, Faculty of Architecture, Khon Kaen University** 17, 1 (January-June 2018): 17.
- 7 Wiroj Sheewasukthaworn, “Kān sannitthān rūpbāp sathāpattayakam Kū Bān Dēng Changwat Mahā Sārahām [Reconstruction of Architecture in Ku-Ban Dang Maha Sarakham Province],” **Journal of Humanities and Social Sciences, Maha Sarakham University** 28, 1 (January-March 2009): 48.

- 8 Puranrak Limited Partnership, **Rāingān kān khut tē - khut khon - būrana lāe prapprung saphāp phū mi that bōrānnasathān Kū Nōi Bān Dēng tambon Nōng Sēng ‘amphō Wāpī Pathum Changwat Mahā Sārahām [Report on Archaeological Discoveries, Restoration, and Landscape Renovation of the Ku Noi Ban Dang Archaeological Site in Nong Saeng Sub-District, Wapi Pathum District, Maha Sarakham Province]** (2001), 21.
- 9 Vanvipha Suneta, **Chai Wōra Man thī chet : mahārāt ‘ong sut thāi khōng ‘ānāchak Kamphūchā phū nēramit sathāpanā prāsāt Bā yon lāe mūṅg Nakhon thom [Jayavarman VII: The Last Great King of the Kingdom of Cambodia who built the Bayon Temple and Angkor Thom]** (Bangkok: Matichon, 2005), 99.
- 10 Ibid., 46.
- 11 Subhadradis Diskul, **Sinlapa samai Lop Burī [Lopburi Art]**, 3rd ed. (Bangkok: Amarín Printing and Publishing Co., Ltd., 2004), 27.
- 12 Fine Arts Department, **Thānānusak nai ngān sathāpattayakam Thai [Social Hierarchy in Thai Architecture]** (Bangkok: Fine Arts Department, 2008), 20.
- 13 Wiroj Sheewasukthaworn, **Prawattisāt Sathāpattayakam Thai phatthanākān nēo khwāmkhīt lāe kān khlikhlāi rūpbāp [History of Thai Architecture: Evolution of Ideas and Styles]** (Khon Kaen: Pen Printing, 2018), 86.

Bibliography

- Anuvit Charernsupkul. **Prāsāt Mūṅg Tam kānsuksā thāng prawattisāt sathāpattayakam [The Architectural Design of Prasat Muang Tam]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 1998.
- Fine Arts Department. **Thānānusak nai ngān sathāpattayakam Thai [Social Hierarchy in Thai Architecture]**. Bangkok: Fine Arts Department, 2008.
- Freeman, Michael, and Claude Jacques. **Ancient Angkor**. Bangkok: River Books Limited., 2007.
- Petrotchenko, Michel. **Focusing on the Angkor Temples: The Guidebook**. 2nd ed. Bangkok: Amarín Printing and Publishing Co., Ltd., 2012.
- Puranrak Limited Partnership. **Rāingān kān khut tē - khut khon - būrana lāe prapprung saphāp phū mi that**

bōrānnasathān Kū Nōi Bān Dēng tambon Nōng Sēng ‘amphō Wāpī Pathum Changwat Mahā Sārahām [Report on Archaeological Discoveries, Restoration, and Landscape Renovation of the Ku Noi Ban Dang Archaeological Site in Nong Saeng Sub-District, Wapi Pathum District, Maha Sarakham Province]. 2001.

Subhadradis Diskul. **Sinlapa samai Lop Burī [Lopburi Art].** 3rd ed. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Company Limited., 2004.

Vanvipha Suneta. **Chai Wōra Man thī Chet : mahārāt ‘ong sut thāi khōng ‘ānāchak Kamphūchā phū nēramit sathāpanā prāsāt Bā yon lē mūang Nakhōn thom [Jayavarman VII: The Last Great King of the Kingdom of Cambodia who built the Bayon Temple and Angkor Thom].** Bangkok: Matichon, 2005.

Wiroj Sheewasukthaworn. “Kān sannitthān rūpbāep sathāpattayakam klum prāsāt prathān prāsāt Pūyō Nōi chō. Khōn Kāen [The Reconstruction of the Three Sanctuary Towers: Case Study of Prasat Pueai-Noi, Khon Kaen Province].”

Built Environment Inquiry Journal, Faculty of Architecture, Khon Kaen University 17, 1 (January-June 2018): 1-21.

_____. “Kān sannitthān rūpbāep sathāpattayakam Kū Bān Dēng Changwat Mahā Sārahām [Reconstruction of Architecture in Ku-Ban Dang Maha Sarakham Province].” **Journal of Humanities and Social Sciences, Maha Sarakham University** 28, 1 (January-March 2009): 40-56.

_____. **Prawattisāt Sathāpattayakam Thai phatthanākān nāo khwāmkhīt lē kān khlīklāi rūpbāep [History of Thai Architecture: Evolution of Ideas and Styles].** Khon Kaen: Pen Printing, 2018.

Witchu Vejajiva. **Naklā prāsāt thīeo bōrān khōm nōk mūang Phra Nakhōn [Prasat Explorers: Exploring Ancient Khmer Beyond the Capital City].** Bangkok: Muangboran, 2006.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 5 Modified from Wiroj Sheewasukthaworn, “Kān sannitthān rūpbāep sathāpattayakam klum prāsāt prathān prāsāt Pūyō Nōi chō. Khōn Kāen [The Reconstruction of the Three Sanctuary Towers: Case Study of Prasat Pueai-Noi, Khon Kaen Province],” **Built Environment Inquiry Journal, Faculty of Architecture, Khon Kaen University** 17, 1 (January-June 2018): 16.

Fig. 16 Modified from Wiroj Sheewasukthaworn, “Kān sannitthān rūpbāep sathāpattayakam Kū Bān Dēng Changwat Mahā Sārahām [Reconstruction of Architecture in Ku-Ban Dang Maha Sarakham Province],” **Journal of Humanities and Social Sciences, Maha Sarakham University** 28, 1 (January-March 2009): 50-51.